

MUNAVVAR QORI ABDURASHIDXONOV

Nashrga tayyorlovchi — san'atshunoslik fanlari nomzodi **Sirojiddin Ahmedov**

ADIBUS-SONIY

*Makotibi ibtidoiya shogirdlarina alifbodan so'ng o'qutmak
uchun mumkin darajada ochiq til va oson tarkiblar ila
yozilmish qiroat kitobi*

BISMILLAHIR ROHMANIR ROHIYM

Hamd

Alloh taolo hazratlari bizni yo'qdan bor qildi. Kichik edik, katta qildi. Och edik, rizq berub to'ydirdi. Yalang'och eduk, kiyim berdi. Ko'rmak uchun ko'z berdi. Eshitmak uchun quloq berdi. So'zlamoq uchun til berdi. Yurmak uchun oyoq berdi. Ishlamak uchun qo'l ham kuch berdi. Yaxshini yomondan, oqni qoradan ayirmak uchun aql-hush berdi. Xususan, bizga iymon berib, o'zining birligiga inontirdi. Barcha payg'ambarlarning afzali bo'lgan Muhammad alayhissalom hazratlariga bizni ummat qildi. Ham dinlarning eng haq va to'g'risi bo'lgan islom dini ila musharraf qildi. Bu narsalarning har biri Alloh taoloning bergan ulug' ne'matlaridir. Bulardan boshqa qancha ne'matlar bergandirki, yozmoq va sanamoq ila ado qilmoq mumkin emasdir. Bu ne'matlarning har birisi uchun Alloh taolo hazratlariga doimo hamd va shukr etmak barchamizga vojibdir. Alloh taologa aytiladigan hamd va shukurlarning eng yaxshisi bergan ne'matlarini o'z o'runlariga ishlatmak va buyurgan ishlarini chin ko'ngil ila qilib, qaytargan ishlaridan bor kuch ila o'zini tortmoqlikdir.

Bayt

Bandaning hargiz qo'lidan kelmag'ay
Ne'mati Haq shukrini etmak tamom.
Yaxshisi uldurki, har bir ne'matin
O'z yerig'a sarf qilgay xosu om.
«Qil!» — deganin jonu dil birla qilib,
«Qo'y!» — deganin o'ziga bilgay harom.

SALOVOT

Bizning dinimiz — islom, o'zimiz musulmondirmiz. Bizga islom dinini o'rgatgan va musulmonligimizga sabab bo'lgan afandimiz Muhammad alayhissalom hazratlaridir. Bu zot Alloh taoloning eng yaqin va eng suyuqlik bandasi edilar. Shul sababli boshqa bandalariga to'g'ri yo'llarni ko'rsatmak va egri yo'llardan qaytarmak uchun bu zotni elchi qilib yubordi va hamma bandalariga bosh va payg'ambar qildi. Bu zot ham nihoyatda to'g'rilik ila Alloh taoloning hamma buyruqlarini sahobalariga o'rgatdilar, sahobalar bobolarimizga va bobolarimiz bizga yetkurdilar. Shu yo'l ila biz musulmon bo'ldik. Mana shul Muhammad alayhissalom bizning payg'ambarimiz va biz shul zotning ummatlaridurmiz. Shuning uchun bu zotning o'zlariga va barcha av-lod, qarindosh va sahobalariga Alloh taolodan rahmat tilamak va bu zotning ko'rsatgan yo'llaridan va aytgan so'zlaridan zarracha chiqmaslik har bir musulmonman degan kishiga lozimdur.

ILM

Ilm — bilmagan narsalarini bilganlardan o‘rganmoqdir.

Odam bolasi tug‘ilgan zamonda hech narsani bilmas. Hattoki so‘zlamog, yozmog, yaxshini yomondan, oqni qoradan ayirmak kabi eng kerakli narsalardan mahrumlik holda dunyoga kelur. So‘ngra oz-oz o‘rganmog ila har narsani bilur.

Otalarimiz, onalarimiz, ulug‘larimiz va muallim afandilarimiz ushbu bilgan narsalarimizni o‘rgatmagan bo‘lsalar edi, hozirda biz ham hech narsani bilmas eduk. Shuning uchun odam bolalariga ziyoda lozim bo‘lgan narsa — bilmaganlarini bilganlardan so‘rab va o‘qub o‘rganmak, ya‘ni ilm degan aziz va foydali narsani qo‘lga olmak uchun harakat qilmoqdir. Ilm — odamning zehni ochar, aqlini orttirar, bilmagan narsalarini bildirur, dunyoda baxtli va izzatli qilur. Oxiratda saodatli va sharofatli qilur.

Bayt

Ildur dunyoda eng yaxshi hunar,
Imsizdan yaxshidur gung ila kar.
Har kishi ilm-la bo‘lsa oshno,
Izzatu davlatda bo‘lg‘ay doimo,
Imsiz odam zalilu xor o‘lur,
Imsizlardan hamma bezor o‘lur.

AXLOQ DARSLARI

Odob

Bir kishi Luqmoni hakimdan: «Odobni kimdan o‘rgandingiz?» — deb so‘ramish.

Luqmoni hakim: «Odobni odobsizlardan o‘rgandim», — deb javob bermishlar.

Ul kishi yana so‘ramishki: «Odobni odobsizlardan qanday o‘rgandingiz?»

Luqmoni hakim javob bermishlarki: «Doim kishilarning qilgan ishlariga va so‘zlagan so‘zlariga diqqat ila qarab yurdim. Kimdan yomon so‘z eshitsam, ul so‘zni hech bir so‘ylamadim, kimdagi bir yomon ish ko‘rsam, ul ishni hech bir qilmadim, shuning ila odobli bo‘ldim».

Hissa: odobli bo‘lurman degan kishi har narsaga izzat ko‘zi ila boqub, izzat olur. Qaysi ish ko‘ziga yaxshi ko‘run-sa, ul ishni qilmoqg‘a harakat qilur. Va qay ish ko‘ziga yomon ko‘rinsa, ul ishdan o‘zini tortur. Bunday qilgan kishi, albatta, odobli bo‘lur.

Iskandar Zulqarnayn

O‘tgan zamonda Iskandar degan ulug‘ bir podshoh bor edi. Bir kun bir devonaga yo‘liqtsi. Devonaning ba‘zi harakatlari podshohga xush kelub, aytdiki: «Ey devona, mandan bir narsa so‘ragil». Devona aytdiki: «Ey podshohi olam, pashshalar manga har vaqq tashvish beradurlar. Yuz va qo‘llarimni choqub, xafa qiladurlar. Buyursangizki, pashshalar manga bunday ozor bermasalar».

Podshoh aytdi. «Ey devona, mandan shunday narsa so‘ragilki, ul narsa manim hukmimda bo‘lsun. Man pashshaga nechuk buyruq qilurman?»

Devona aytdi: «Ey podshoh, dunyodagi maxluqlarning eng kichkinasi va ojizrog‘i pashshadir. Shul pashshagaki hukmingiz yurmasa, emdi sizdan nima so‘rarman?»

Hissa:

Dunyoda sening na hojating vor,

So‘ragil oni san Xudodan, ey yor.

Lofchi

Bir lofchi kishi bor edi. Lof va yolg‘on so‘zlarni ko‘p so‘zlar edi. Bir kun bir majlisda dengizlarning ahvolidan va dengizda ko‘rgan tomoshalaridan hikoya qildi. Majlisdagi kishilardan biri so‘radiki: «Ey birodar, siz dengizda ko‘p sayohat qilganga o‘xshaysiz, dengizlarning baliqlari qanday bo‘lur ekan?»

Lofchi ul kishiga boqub: «Haligacha siz dengiz baliqlarini ko‘rganingiz yo‘qmi? Dengiz baliqlari tuyaga o‘xshash ikki uzun shoxli bo‘lurlar»,— dedi.

Majlisda o‘lturganlar bildilarki, ul bechora na tuyani ko‘rgan ekan va na dengiz balig‘ini. Barchalari birdan kulishib yubordilar. Lofchi uyalib, majlisdan chiqib ketdi.

Hissa:

O‘g‘ul, parhez qil san ham hamisha lofu yolg‘ondan —

Ki yaxshidur sukut etmoq, aytub yolg‘onu yolg‘ondan.

Ikki yo‘ldosh

Ikki kishi do‘st va yo‘ldosh bo‘lib, safarga chiqdilar. Yo‘lda bir ayiq chiqib, bularga yugurib hujum qildi. Bularning biri yosh va chaqqon edi. Shu sababli tezlik ila qochub, bir yerga bekindi. Ammo ikkinchisi o‘zining keksaligi va kuchsizligidan qocholmay qoldi. Nachora, o‘zini bir yerga tashlab, o‘likga o‘xshab qimirlamay yotdi. Ayiq kelub, buni iskab-iskab, o‘luk gumon qilib, zarar yetkurmey tashlab ketdi.

Ayiq ketgandan so‘ngra yo‘ldosh bekingan yeridan chiqub keldi va kulib aytdiki: «Ey yo‘ldosh, qulog‘inga ayiq nima deb shivirladi?»

Yo‘ldosh javob berdi: «Ayiq qulog‘imga, bunday ojizlik vaqtida seni tashlab ketadurg‘on kishiga bundan so‘ng aslo yo‘ldosh bo‘lma, deb shivirladi».

Hissa: Shunday kishilar ila do‘st va yo‘ldosh bo‘lmoq kerakki, shodligingga shod, xafaligingga xafa bo‘lsun. Oshga o‘rtoq, boshga to‘qmoq bo‘lmasin.

To‘g‘ri javob

Otasi o‘lub, bir kishi o‘ldi boy,
Ki qoldi anga molu mulk, saroy.
Oning oldiga bir faqir kelib,
Salom ayladi ko‘p tavoze qilib,
Dedi: «Man sanga tug‘ma qardoshman,
Bu molu manolingga yo‘ldoshman.
Otangdan chu qoldi sanga buncha mol,
Bo‘lib ber menga yarmini ushbu hol».
Ul odam dedi hayrat ila ango:
«Nechuk san qarindosh o‘lursan mango?»
Faqir aydi: «Ey mehribonim, eshit;
Quloq sol, bu arzi nihonim eshit,
Sanu man hama olam insonlari,
Emasmizmi bir odam o‘g‘lonlari?»
Bu so‘zni eshitgach, tabassum qilib,
Bir oltun chiqardi, dedi: «Ol kelib»

Ul aydi: «Birodar, bu qanday suxan,
Manga shulmidir hissa merosdan?»
Javobida ul mard shirin kalom,
Dedi: «Sokit o‘l, bilmasun xosu om.
Eshitsa gar o‘zga qarindoshlar,
Uzog‘u yaqin, yoru yo‘ldoshlar,
Bo‘lib olsalar, molu mulk tamom,
Sango tegmagay bir tiyin, vassalom».

Pand

Yaxshi muomalani do‘st va dushmanga barobar qilmoq lozimdur. Chunki yaxshi so‘z do‘stlarning do‘stliklarini ortturing. Dushmanlaringni do‘stlikka aylantiring.

Nazm

Bo‘lur xulqu xush ham suchuk til bila,
Yetaklab ulug‘ filni qil bila.
Chiqar yaxshi so‘z-la ilon inidan,
Yomon so‘z ila musulmon dinidan.

Jo‘g‘rofiya

Yerning ahvolini bildiradurg‘on ilmni jo‘g‘rofiya deyilur. Yer bizning ko‘zimizg‘a tekisg‘a o‘xshab ko‘rinsa ham, aslida tekis emas. Balki po‘rtaxolg‘a o‘xshash yumaloqdir. Avvallarda «Yer ho‘kizning shoxida turadir», degan so‘zlarga har kim ishong‘on bo‘lsa ham, hozirg‘i zamonda andog‘ so‘zlarning aslsizlig‘i har kimga ma‘lumdir. Yer hech narsaning ustida turmas. Balki havoning o‘rtasi muallaq turadur.

Po‘rtaxolning yuzi o‘zining po‘sti ila qoplong‘onig‘a o‘xshash yer yuzining ham to‘rtidan uch bo‘lagi sho‘r suvlar ila qoplanmish, qolg‘on bir bo‘lagi tosh, qum va tufrog‘lar ila qoplanmishdur.

Suv ila qoplong‘on o‘rinlarini dengiz, ko‘l va daryo deyilur. Tosh, qum va tufrog‘lar ila qoplanmish o‘rinlarini qurug‘liq deyilur.

Dengizlar besh bo‘lak bo‘lib, Bahri muhiti kabir, Bahri muhiti hind, Bahri muhiti atlas, Bahri muhiti munjamidi shimoliy, Bahri muhiti janubiy deb atalurlar. Ushbu dengizlar qurug‘likning atrofini o‘rab olmish ulug‘ dengizlardur. Bulardan boshqa qurug‘likning orasig‘a yorib kirmish nihoyatda ko‘p ko‘l va dengizlar bordur. Mashhurroqlari: Oq dengiz, Qora dengiz, Shimol dengizi, Kaspiy dengiz, Manosh dengizi, Bahrang dengizi, Boltiq dengizi, Atalar dengizi, Marmara dengizi, Azov dengizi, Bahri ahmar, Yaponiya dengizi va Chin dengizlaridur. Qurug‘liq ham besh qitaga bo‘linib, Yevropa, Osiyo, Amriqo, Afriqo, Avstraliya deb atalur.

Hajjoj ila darvesh

O‘tgan zamonda Hajjoj ismli bir zolim podshoh bor edi. Ko‘p ulamo va saidlarning boshlarini kesmish va qonlarini to‘kmish edi. Aning jabr va zulmi shul darajaga yetmishdur, tarix kitoblarining har birida aning ismini Hajjoji zolim deb yod qilmishlar.

Mana ushbu Hajjoj bir kun yo‘lda bir darveshga yo‘liqdi. Oldiga chaqirib: «Ey darvesh, manim haqimga bir yaxshi duo qil!» — dedi. Darvesh qo‘lini duoga ko‘tarib: «Yo Rab! Bu zolimni jonini tezroq olg‘aysan», — deb duo qildi. Hajjoj achchig‘lanib: «Na uchun bunday yomon duo qilursan?» —

dedi. Darvesh: «Agar san tezroq o‘lsang, gunohing ko‘paymas. Va barcha fuqaro sening zulmingdan qutulur. Shuning uchun manim bu duom ham sanga va ham barcha kishilarg‘a foydalidir», — dedi. Darveshning to‘g‘ri javobi Hajjojga xush kelub, ko‘p in‘omlar berdi. Ham ul kundan boshlab zulmdan qo‘l yig‘di.

AXLOQ DARSLARI

Tarbiyali bola

Tarbiyali bola ulug‘larni izzat va hurmat qilur. O‘zi barobarig‘a yaxshi muomala qilur. Va o‘zidan kichiklarga‘a shafqat va marhamat qilur. Har kimning qadrini bilur. O‘zidan rozi qilmoqg‘a harakat qilur. Qo‘lidan kelganicha boshqa insonlarga‘a yordam berur. Insonlikg‘a yarashg‘an ishlardan o‘zini tortmas. Yarashmag‘an ishlarning (qancha foydalik bo‘lsa ham), yaqiniga bormas. O‘zi bilmaydurg‘an so‘zlarga‘a va qo‘lidan kelmaydurg‘on ishlarga‘a aslo aralashmas. Har ishda to‘g‘rilikdan ayrilmas. Doimo yaxshini yaxshi, yomonni yomon der. Har so‘zni vaqtig‘a va joyig‘a qarab so‘zlar. Har ishda bir foydani ko‘zlar. O‘zlarig‘a yoki boshqa insonlarga‘a foydasi tegmaydurg‘on ishlarga‘a qadam qo‘ymas. Hech kimning ishig‘a, kuchig‘a zarar yetkurmas. Tarbiyasiz, yomon bolalarga qo‘shilmas. Ota va onasining, muallim va xalfalarning so‘zlaridan chiqmas. Har ishda insofni qo‘ldan bermas. Birovdan bir yaxshilik ko‘rsa, esidan chiqarmas. Qo‘lidan kelmagan ishni ustig‘a olmas. Ustig‘a olgan xizmatini qilmay qoldirmas. «Millat» degan so‘zni jonidan ortiq suyar.

Shafqat va marhamat

Odam bolalarig‘a lozim bo‘lgan yaxshi ishlarning biri muhtojlarga‘a shafqat va marhamat qilmoqdur. Shafqat va marhamat esa birov bir narsani so‘rag‘on vaqtida bor bo‘lsa, ayamasdan bermak, agarda yo‘q bo‘lsa, shirin so‘z ila uzr etmoq va qo‘ldan kelganicha boshqalarga‘a yordamda bo‘lmoqdur. Janobi Haq taolo hamma maxluqlarni bir-birig‘a muhtoj va bir-birig‘a sabab qilub yaratmishdur. Podsho gadog‘a, gado podshohg‘a, boy faqirg‘a, kofir mo‘ming‘a, mo‘min kofirg‘a hosil, hamma bir-birig‘a muhtojdir.

Bu muhtojliq yolg‘iz insonlar orasida bo‘lmay, insonlar ila dunyodag‘i jonliq va jonsizlarning barchasini orasida hamma vaqt ko‘rilmakdadur. Insonlar minmoq, yuklarini ortmoq, yerlarig‘a ekin sochmoq, sut va go‘shlarini yemoq va ichmoq uchun ot, tuya, eshak, qo‘y, sigir, ho‘kiz, baliq, tovuq kabi har xil hayvonlarga‘a muhtoj bo‘lurlar.

Hayvonlar esa rizqlarini o‘tkarmoq va bolalarini tarbiya qilmoq uchun ko‘p vaqtlarda insonlar tarafidan ekilgan o‘t, pichan va g‘allalarga‘a va soling‘an imoratlarga‘a muhtoj bo‘lurlar. Shul sababli shafqat va marhamat to‘g‘risida insonlik, hayvonlik, kofirlik, mo‘minlik, yaqinlik, uzog‘lik, boylik va faqirlik kabi farqlarni e‘tibor qilmay, barchani barobar ko‘rmoq lozimdur.

Ali ila Vali

Ali ismlik faqir bir bola bor edi. Bir kuni och qoldi. Non izlab ko‘chag‘a chiqdi. Qo‘shnilardan birining Vali ismlik bir o‘g‘li bor edi. Vali qo‘lig‘a bir parcha non ushlab, eshigining oldida yeb turgan edi. Bechora Ali esa ochlikdan o‘lum darajasig‘a yetkan edi. Valining qo‘lidag‘i nonni ko‘rg‘ani zamon oldig‘a borib, bo‘ynin egib, «o‘rtoqjon, ozgina noningdan bersang-chi», dedi. Vali esa tosh ko‘ngillik, shafqatsiz bola edi. Shu sababli Alining holiga hech bir rahm qilmay: «Bor ket, sanga beradurgan nonim yo‘q», — dedi. Oradan ko‘p vaqt o‘tmadi. Bir kun Valining bir echkisi yo‘qoldi. Vali echkisini axtarmoq uchun dalag‘a chiqdi. Ko‘p yurdi, oxirida tashna bo‘ldi. Har tarafdin suv izladi, hech bir yerdan suv topolmadi. Suvsizlikdan yiqilmoq darajasig‘a yetkan holda uzoqdan ko‘zi Aliga

tushdi. Ali bir daraxtning soyasida qo‘ylarini o‘tlatib, oldig‘a bir ko‘zada suv qo‘yib o‘tirmish edi. Vali shodlik ila Alining oldig‘a borib: «Birodar, suv bermasang, tashnaliqtsan o‘lurman», — dedi. Ali faqir bo‘lsa ham oliyjanob bir bola edi. Valining holiga shafqat va marhamat qilub, ko‘zani uzatdi. Vali to‘ygunicha suv ichib, tashnalik balosidan qutuldi. Va o‘zining ulda qilg‘an marhamatsizlig‘ig‘a Alidan afu so‘rab, minnatdorlik izhor etdi.

Isrof, buxl va saxovat

Isrof o‘rinsiz va zaruratsiz yerlarga molni sarf etmakdir. *Buxl* eng zaruriy yerlardan ham molni qizg‘anmoq va ayamoqdur. *Saxovat* esa har ikkisining o‘rtasi bo‘lib, molni zarur va foydalik o‘runlarga sarf qilub, zarursiz, foydasiz o‘runlardan saqlamoqdur. Isrof ila buxl din yuzasidan harom va aql yuzasidan eng yomon va mardud sanalg‘an ishlardandur. *Saxovat* esa xo‘ylarning eng yaxshisidir. Isrof qilg‘uvchini *musrif* deyilur. Buxl qilg‘uvchini *baxil* va *xasis* deyilur. Sahovat qilg‘uvchini *saxiy* va *jo‘mard* deyilur. Musrif kishi har qancha davlatlik bo‘lsa ham, oxir bir kun faqirlik va xo‘rlik balosig‘a yo‘liqadi. Buxl kishi har qancha boy bo‘lsa ham, molining huzur-halovati, tiriklig‘ining lazzati va shavkatidan quruq va mahrum qolur. Saxiy kishining kundan-kun moli ko‘payib, izzat va obro‘yi ortar. O‘z barobarlari orasida so‘zi o‘tkur va e‘tiborlik bo‘lur.

Maktab

Bolalar tug‘ulub, olti-etti kunlik bo‘lg‘anlarida onalari beshikka solurlar. Kecha va kunduz tinmasdan harakat qilub, ko‘krak sutlari ila tarbiya qilurlar. Qachonki bolalar olti-etti yoshga yetsalar, maktabga berurlar. Maktabda muallim va xalfalar ko‘krak kuchlari ila tarbiya qilurlar. Bunga qaraganda, maktab bolalarning ikkinchi beshiklaridur.

Avvalg‘i beshikda bolalarga onalari sut emizib, tanlarini o‘stururlar. Ikkinchi beshikda muallimlar ilm va odob o‘rgatub, aql va fikrlarini o‘stururlar. Bolalar uchun tanning salomatlig‘i lozimdur. Ammo akl va fikrning salomatlig‘i undin ortig‘roq lozimdur. Chunki aql va fikrsiz tandan na o‘zi uchun va na boshqa kishilar uchun hech bir foyda yo‘qdur. Shul sababli bolalarga avvalgi beshiqdan ko‘ra, ikkinchi beshik bo‘lgan — maktab yaxshiroq va foydaliroqdur. Avvalg‘i beshikda sut va taom berub boqqan ota va ona qanday do‘st va aziz bo‘lsalar, ikkinchi beshikda ilm va odob o‘rgatub, tarbiya qilg‘an muallim va xalfalar ondin ortug‘roq do‘st va azizdurlar.

Bayt:

Erur maktab maorifning makoni,
Zamonidur buning yoshlik zamoni.
Kishi qilgay kishini ushbu maktab,
Bitirgay har ishini ushbu maktab.
Bu maktabda o‘qug‘on har bir inson,
Bilub ilmu odob bo‘lg‘ay musulmon.
Necha ilm ol, odob dunyodakim bor,
Chiqubdur barchasi maktabdan, ey yor.

Iskandar ila Arastu

O‘tkan zamonda Iskandar Rumi degan bir podshoh bor edi. Aning Arastu otlig‘ bir olim va dono ustodi bor edi. Iskandar ustodini o‘z yonig‘a bosh vazir qilib, barcha mamlakat ishlarini shunga topshurmish edi. Bir ish qilsa, shung‘a maslahat ila qilur edi. Eshikdan kelsa, o‘rnidan turib, joy berur edi. O‘zining otasidan ortuq izzat va hurmat qilurdi.

Bir kuni vazirlardan biri Iskandardan soʻradiki: «Na uchun Arastuni otangizdan ortuq izzat qilursiz?» Iskandar aytdi: «Otam goʻyoki mani osmondan yerga tushurdi. Ammo, ustodim Arastu mani yerdan osmongʻa koʻtardi, yaʼni otam mani dunyogʻa kelmogʻimgʻa sabab boʻldi. Ustodim ilm va odob oʻrgatub, martaba va izzatimning ortmogʻiga sabab boʻldi. Shuning uchun ustodimni otamdan ortuq izzat qilurman». Ustodni otadan ortiq izzat qilmoq kerak.

Oʻqumoq, yozmoq

Oʻqumoq, yozmoq ilmi qiyin bir ish emasdur. Balki, oz vaqt maktabda gʻayrat qilmoq ila oʻrganiladurgʻon bir hunardur. Lokin, bundan hosil boʻladurgʻan foydalar nihoyatda koʻpdur. Tilsiz, quloqsiz bir odam ila sogʻ va salomat bir odam orasida qancha farq bor boʻlsa, oʻqumoq, yozmoqni bilmagʻan kishilar ila buni bilgʻan kishilar orasida shuncha farq bordur. Balki, bularning oralaridagʻi farq alarnikidan ortigʻroqdur. Chunki tilsiz kishi har xil ishoratlar ila tilli kishilarning qiladurgʻon ishlarini qila olur. Quloqsiz kishi ham birovning soʻzini shunday ishoratlar ila bila olur. Ammo oʻqumoq, yozmoq ilmini bilgʻan odamlarning qiladurgʻon ishlarini buni bilmagʻan odamlar hech bir yoʻl ila qilolmaslar. Balki, oʻqumoq, yozmoq ilmini biladurgʻon bir kishigʻa muhtoj boʻlurlar. Bundan muallim bilurki, oʻqumoq, yozmoq ilmini bilmagʻan odamlardan tilsiz, quloqsiz kishilar yaxshidur.

Ahmad ila onasi

Ahmad olti yoshlik bir bola edi. Har vaqt onasining oldida oʻtursa, onasi eski hikoyalardan soʻylab, Ahmadni ovutib oʻtirardi. Bir kuni Ahmadgʻa onasi aytdi: «Oʻgʻlum, Allohi taolo eng avval otamiz Odam alayhissalomni tufrogʻdan yaratdi. Soʻngra onamiz hazrati Havoni yaratdi. Ikkovlarini jannatgʻa qoʻydi. Bir yemishni koʻrsatib: «Buni yemangiz», — dedi. Bir kuni shayton bularni aldab, ul yemishdan yedirtdi. Shuning uchun Alloh taolo bularni koyib, jannatdan chiqardi. Ikkovlari yer yuzigʻa tushib, er va xotun boʻldilar. Biz barchamiz shularning bolalarimiz».

Ahmad bu soʻzni eshitgach: «Onajon, siz hazrati Odam ila Havoni koʻrganmisiz?» — dedi. Onasi: «Yoʻq, oʻgʻlim, kitoblardan oʻqub bildim», — dedi.

Ahmad qoʻliga bir kitob olub, har qancha varaqlab koʻrsa ham, koʻziga qora chiziqlardan boshqa hech narsa koʻrinmadi.

Onasi Ahmadning bu holini koʻrib: «Oʻgʻlim! San maktabda oʻqumaguncha kitobdagi narsalarni koʻrolmaysan», — deb Ahmadni maktabgʻa berdi. Ahmad bir oz maktabda oʻqugʻandan soʻngra, onasidan eshitgan hikoyalarni kitoblardan oʻqib, oʻzi biladurgʻon boʻldi.

Ota-ona

Dunyoda bolalargʻa eng doʻst va mehribon kishilar oʻzlarining ota va onalaridurlar. Har ona oʻz bolasini avval toʻqqiz oy qornida koʻtarib yuradi. Soʻngra qancha azob va mehnatlar ila tugʻar. Bola tugʻulgan zamonda «inga» deb yigʻlamoqdan boshqa bir narsani bilmas. Ona bechora shu bolani goh koʻtarub, goh yotqizub, goh turgʻuzub, goh oʻtquzub tarbiya qilar. Iigʻlasa, ovutar. Och qolsa, emizib toʻygʻuzar. Alhosis, bolaning xursandligʻi va salomatligʻi nima ila boʻlsa, har birini qilur. Kerak boʻlganda, molini va jonini bolasidan ayamasi. Ota esa kecha va kunduz ishlab topgʻan narsasini bolalarining osh, non va kiyimlarigʻa sarf qilur. Buning ustigʻa «Oʻzumdan soʻngra bolalarimgʻa qolsun, bolalarim kishigʻa muhtoj boʻlmasin», deb bir narsa orttirib qoʻymoq harakatida boʻlur. Ota-onaning kecha va kunduz Xudodan tilagan narsasi bolalarining salomatligʻi va uzun umr koʻrmogʻi, dunyo va oxiratda baxtli boʻlmogʻidur. Bolalargʻa bunday doʻstlik va yaxshilikni ota-onadan boshqa hech kim qilolmaydur. Shul sababli bolalargʻa oʻz ota va onalarini chin koʻngil ila doʻst tutmoq, buyurgʻan ishlariniqilmoq, qaytargan ishlaridan qaytmoq lozimdur.

Bayt

Kishining bor ersa oto va onosi,
G‘animatdur anga alarning rizosi.
Xudoning qoshida qabuli yaqindur,
Oto va ononing bolaga duosi.
Olarining kim og‘ritsa ko‘ngillarini,
Qiyomatda bo‘lgay jahannam jazosi.

Bola qurboni

Bir xotun o‘zining to‘rt yoshlik qizini yetaklab bog‘chag‘a chiqdi. Ul vaqt bahor fasli edi. Bog‘cha yonig‘a ko‘kargan yashil o‘lanlar va novda uchida ochilishg‘a yaqinlashg‘an gul g‘unchalari ila ziynatlanmish edi. Yashil o‘lanlar orasida har tarafdag‘a cho‘zilib ketg‘an uzun-uzun yo‘llar bog‘chani husnini ortturmish va o‘rtadan o‘tadurg‘on ulug‘ suv bog‘chani ikkig‘a ayirmish edi.

Bu bog‘chag‘a kirg‘anda yosh qizning ko‘ngli ochilub, har tarafdag‘a yugurmoqg‘a boshladi. Goho o‘lanlar ustig‘a yotub yumalanur edi. Goho ko‘zig‘a yaxshi ko‘ring‘an gullarni uzib, ko‘ksig‘a taqub, onasig‘a ko‘rsatardi. Onasi suv bo‘yida o‘tirib, qizining yoqimli harakatlarini tomosha qilardi. Lekin bu xursandlik uzoqqa bormadi. Suv bo‘yida yangig‘ina ochilg‘on bir gulni ko‘rib, uzaman, deganda qizning oyog‘i toyib suvg‘a yiqildi. Onasi bu holni ko‘rib. «Dod, bolam! San o‘lguncha man o‘lay!» — deb qizining orqasidan o‘zini suvg‘a otdi. Bu tovushni bog‘bon eshitib, yugurib keldi. Bularni bu holda ko‘rib, kiyimlarini yechib, o‘zini suvg‘a tashladi. Borib, avval onasini qutqarmoqchi bo‘lgandi, onasi: «Mani qo‘y, avval bolamni qutqar», — deb bog‘bong‘a yalindi. Bog‘bon ham qabul qilib, avval bolani qutqarib, suv chetig‘a chiqardi. Bog‘bon qaytub borg‘uncha bechora ona xiyla yerg‘a oqub bormish, o‘z jonini bolasig‘a qurbon qilmish edi.

Birodarg‘a muhabbat

Ibrohim o‘z qarindosh va birodarlarig‘a muhabbatlik bir bola edi. Bir kun qo‘shnisining uyig‘a chiqqanda qo‘shnisi bir xizmat buyurdi. Ibrohim avval xizmatni yaxshilab qilganligi uchun qo‘shnisi olma berdi. Olmag‘a qiziqib, yemoqchi bo‘lganida uyda kasal bo‘lib yotgan singlisi esiga tushdi. Olma yolg‘iz o‘zidan o‘tmadi. Singlisining oldig‘a kirub: «Ukam, qo‘shnimiz bergan bu olmani sanga kelturdim! Ye!» — dedi. Singlisi suyunub, olmani oldi. Yarmini o‘zi yeb, yarmini yana akasig‘a berdi. Bu yo‘l ila bir olmani ikkovlari yeb xursand bo‘lishdilar.

Hissa: Birodarlar bir-birlarig‘a shunday muhabbatlik bo‘lmog‘i lozimdur.

Ko‘r ila do‘xtir

Yaxshig‘ina boy bir ko‘r kishi har vaqt bozorg‘a chiqib, har xil narsalar olurdi. Lekin ko‘zi ko‘rmag‘anlig‘i uchun yaxshi-yomonni ayira olmas edi. Yaxshi deb o‘ylab olg‘an narsalarining ko‘pi yomon narsalar edi. Bir kuni ko‘zining pardasini oldurmoq uchun bir do‘xtirni uyig‘a chaqirdi.

Do‘xtir kelib, ko‘zini pardasini oldi. Bir necha kundan so‘ngra ko‘zi ochilub, uyidag‘i narsalarni ko‘rmoqqa boshladi. Bozordan olg‘on narsalarining har biri ko‘zig‘a yomon ko‘rindi. Borub: «San manim uyimdagi narsalarimni olub, o‘rnig‘a yomon narsalar qo‘yibsan», — deb do‘xtirning etagidan tutdi. Do‘xtir: «Yo‘q, birodar! Avval san ko‘r eding. Bozordan olgan narsalaringni barchasi yomon narsalar edi. San oni bilmas eding. Emdi ko‘rib, alarning yomonlig‘ini bilding», — deb javob berdi.

Hissa: Nodon kishi shul ko‘rg‘a o‘xshaydir. Yaxshi deb o‘ylag‘an narsalarining ko‘pi yomon narsalar bo‘lur. Ilm do‘xtirg‘a o‘xshaydir. O‘qig‘an kishilarning ko‘zlarini ochar. So‘ngra yomon

ishlarning yomonlig'ini bilib, ondan o'zlarini torturlar.

FANNIY DARSLAR

Yil (sana)

Bir yil o'n ikki oydir. Bir oy 4 hafta ila 2 yoki 3 kundir. Bir hafta 7 kun bo'lur. Bir kun 24 soat. Bir soat — 60 daqiqa (minut). Bir daqiqa 60 soniya (sekund)dur. Bir soniya esa ko'z yumib ochguncha o'tadurgan bir zamondir.

Yilning ikki xil hisobi bordir. Biri oftobning ko'rinishidan hisoblanur. Buni *sanai shamsiya (quyosh yili)* deyilur. Ikkinchisi oyning ko'rinishidan hisoblanur. Buni *sanai qamariy (oy yili)* deyilur.

Quyosh yili hisobi ila bir yil uch yuz oltmish besh kun va olti soat bo'lib, 52 haftadan bir kun va olti soat ortiqdur. Oy yili hisobi ila bir yil uch yuz ellik to'rt kun bo'lib, ellik haftadan to'rt kun ziyodadur.

Oy yili oylari

Oy yili hisobi ila oylarning arabcha ismlari ushbulardur: muharram, safar, robiul avval, robiul oxir, jumadul avval, jumadul oxir, rajab, sha'bon, ramazon, shavvol, zulqa'da, zulhijja. Bu hisob musulmonlarning diniy ibodat va bayramlari uchun yurutilur.

Yil boshi muharram oyining birinchi kunidur. Bu kunda ko'p musulmon mamlakatlarida yil boshi bayram yasalur.

Muharramning o'ninchi kuni hazrat imom Husayn (roziallohu anhu)ning Karbaloda shahid bo'lg'on kunlaridur. Shuning uchun islom viloyatlarida bu kun ashuro majlislary yasalub, xutba va duolar o'qilur.

Robiul avvalning o'n ikkinchi kuni ko'p yerlarda musulmonlar maktab va do'konlarini yopub, ish va kasblarini tashlab, Mavlud bayrami qilurlar. Mavludi sharif o'quturlar. Chunki bu kun Mavlud kuni, ya'ni Payg'ambarimiz (sallallohu alayhi vasallam)ning dunyog'a kelg'an kunlaridur.

Ramazoni sharifda ro'za tutulib, har kecha tarovih namozi o'qulur. Shavvolning birinchi kuni iydi ramazon namozi o'qulur. Uch kun bayram yasalur. Zulhijjaning to'qizinchi kuni har (yili) Makkai mukarramada hojilar Arofat tog'ig'a chiqurlar. Zulhijjaning o'ninchi kuni Iydi qurbon namozi o'qilur. Uch kung'acha qurbonliq so'yilur. To'rt kun bayram qilinur.

Quyosh yili oylari

Quyosh yili oylarining ruscha, arabcha, rumcha (turkcha) nomlari:

Arabcha	Ruscha	Rumcha	Kun
Hamal	Mart	Mart	31
Savr	Aprel	Nayson	30
Javzo	May	Mayis	31
Saraton	Iyun	Xaziron	30
Asad	Iyul	Tamuz	31
Sunbula	Avgust	Ag'ustus	31
Mezon	Sentyabr	Iylul	30
Aqrab	Oktyabr	Tashrini avval	31
Qavs	Noyabr	Tashrini soniy	30

Jadiy	Dekabr	Konuni avval	31
Dalv	Yanvar	Konuni soniy	31
Hut	Fevral	Shabot	28

Hut oyi har to‘rt yilda bir marta 29 kun, uch marta 28 kun bo‘lib, 29 kun bo‘lg‘on yilni *sanai kabis* yoki *zuril* deb atalur. Yil boshi arabchada hamaldan boshlanur. Ruschada yanvardan boshlanur. Rumchada konuni soniydan boshlanur.

Asrlar

Har yuz yilni bir asr deyilur. Payg‘ambarimiz (sallallohu alayhi vasallam)ning Makkadan Madinaga hijrat qilg‘an (ko‘chkan) kunlaridan boshlab sanalg‘an asrni *asri hijriy* deyilur.

Hazrati Iyso alayhissalomning tug‘ilg‘on kunlaridan sanalg‘an asrni *asri melodi*y deyilur.

Hozirg‘i asrimiz, asrihijriyning 12-nchisi, asri melodiyning 20-nchisidir. O‘tgan asrlarga qarag‘anda, bu asr, ilm va hunarning eng taraqqiy qilg‘on va ko‘payg‘on asridur. O‘tkan asrlarda ming kishining kuchi ila bir oyda ishlanadurg‘on ishlarni bu asrda moshinalar kuchi ila kunda ishlaylar. O‘tkan asrlarda ot va aroba ila bir oyda bosiladurg‘on yo‘llar, bu asrda o‘t aroba va paroxodlar ila bir kunda bosilur. Go‘yoki bu asrimiz ilm va hunar asridur. Emdi bu asrg‘a loyiq kishilardan bo‘lmoq uchun ilm va hunar lozimdur.

Ilm va hunar ishi o‘qumoq va o‘rganmoq uchun yoshlikdan g‘ayrat qilg‘on kishig‘ag‘ina hosil bo‘lur.

Fasllar

Bir yilda to‘rt fasl bordur. Biri — yoz, ikkinchisi — kuz, uchinchisi — qish, to‘rtinchisi — bahordir. Har fasl uch oy bo‘lur. Yoz oylari: saraton, asad, sunbuladur. Kuz oylari: mezon, aqrab, qavsdur. Qish oylari: jadiy, dalv, hutdur. Bahor oylari: hamal, savr, javzodur. Yoz faslida havolar isir, ekin va mevalar pishar, maktab va madrasalarda o‘qushlar to‘xtalur. Kuz faslida maktab va madrasalar ochilur. Uqushlar boshlanur. Ekinlar o‘rilur. Daraxtlarning yaproqlari to‘kilur. Yomg‘urlar yog‘ar. Suvlar muzlar. Bahor faslida daraxtlar yaproq chiqarur. Gullar ochilur. Bulbullar sayrar. O‘tlar ko‘karur, ekinlar ekilur, jonliq va jonsiz maxluqlarning har birida sirli bir ko‘rinish va suyunchli bir harakat paydo bo‘lur, har tarafdin kishining qulog‘ig‘a xush ovozlur kelur, dimog‘iga xush islar kirmoqqa boshlar. Shuning uchun fasllarning yaxshisi bahor sanalur.

Kunlar

Kunlarning forscha, turkcha ismlari ushbulardur

Forscha	Juma	Shanba	Yakshanba	Dushanba	Sehshanba	Chahor-shanba	Panj-shanba
Turkcha	Juma	Juma ertasi	Pozar	Pozar ertasi	Soli	Chahor-shanba	Panj-shanba

Juma haftaning boshi, kunlarning sayyidi va musulmonlarning haftalik ulug‘ bayramlaridur. Bu kun musulmonlarning jumalarg‘a yig‘ilib, juma namozi o‘qiydurg‘on kunlari, yoru do‘stlari, xesh va aqrobalari ila ko‘rushub, ahvol so‘rashadurg‘on kunlari, majlis va jamiyat (gap)lar yasab, diniy, vasliy suhbat va maslahatlar qilishadurg‘on kunlaridur. Shuning uchun juma kunlari ishchilarga ishlarini qo‘ymoq, kosiblarg‘a kasblarini tark etmoq, shogirdlarg‘a o‘qushlarini to‘xtatmoq, savdogar va amaldorlarg‘a do‘kon va mahkamalarini yopmoq diyonat yuzasidan lozim ishlardur. Shanba iudeylarning, yakshanba xristianlarning haftalik bayramlaridur. Bularning ham har qaylari o‘z bayram

kunlarini ta'zim qilub, yuqorida etilg'on ishlarning har birini qilurlar.

AXLOQ DARSLARI

Yolg'onchilik

Har kim bo'lg'on ishni bo'lmadi desa, bo'lmag'on ishni bo'ldi desa, ul kishi yolg'onchi deyilur. Yolg'onchilik gunohlarning ulug'i, hadiyalarning buzug'idur. Yolg'onchilarning paydo bo'ladig'on ziyonlari nihoyatda ko'pdur. Yolg'onchini Haq taolo do'st tutmas. Xalq orasida so'zining e'tibori qolmas. Hech kimning so'zig'a ishonmas. Hammaning ko'zig'a yomon ko'rinur. Chunki, yolg'on so'zning, albatta, asli chiqmay qolmas. Bu kun yo erta yolg'onlig'i bilinub, so'zlag'uvchining uyalmog'ig'a, sharmanda bo'lmog'ig'a sabab bo'lur. Ul so'zni chinlikka chiqarmak uchun yana necha yolg'onlarni so'zlamoq lozim kelur. Bu yolg'onlar ham bir kun ma'lum bo'lur. Oxirida ul so'zlag'uvchining ismini odamlar yolg'onchi derlar. Rost so'zlasa ham, yolg'ong'a hisob qilurlar.

Yolg'onchi bola

Bir maktabda Habib ismlik bir yolg'onchi bola bor edi. Habib doimo yolg'on so'zlar va har kimni aldar edi. Muallim afandi Habibg'a: «Yolg'on so'zlama», deb ko'n nasihatlar qildi. Jazolar berdi, aslo bo'lmadi, chunki Habib yoshlikdan yolg'ong'a odat qilg'on edi. Yoshlikdan odat bo'lg'on ishni tashlamoq qiyin bo'lur. Bir vaqt Habib necha kung'acha maktabg'a kelmadi. Har kun ertalab: «Maktabg'a boraman», deb uyidan chiqar edi. U yerda-bu yerda o'ynab, yana uyig'a: «Mak-tabdan keldim», deb borur edi. Ota-onasini: «Bu kun buni o'qiduk, buni yozduk», deb yolg'on so'zlar ila aldar edi.

Bir kun Habib maktabg'a keldi. Muallim afandi taftish qilg'onda, Habibning bir hafta butun uzrsiz maktabdan qolg'onlig'i ma'lum bo'ldi. Shul sababli Habib maktabdan quvlandi.

Bul xabarni ota-onasi eshitib, alar ham bu yolg'onchi Habibni uydan quvladilar. Habib bechora yolg'onchilik sababidan ham maktabdan va ham uydan quvlandi.

Yolg'onchilik zarari

Bir cho'pon sahroda qo'ylarini o'tlatub yurur edi. Ko'zig'a yaqin yerdan bir qishloq ko'rindi. Cho'pon qishloqilarni aldamoq uchun yolg'ondan: «Bo'ri keldi, bo'ri keldi!» — deb qichqurdi. Buni eshitib, qishloqilar qo'llarig'a kaltak, to'qmoq ko'tarib yugurishdilar. Kelib qarasalarki, bo'ridan hech bir asar yo'q. Qo'ylar bahuzur o'tlab yuribdilar. Cho'pon esa iljayub, kulib turibdur. Qishloqliklar cho'ponning yolg'ondan qichqirg'onini bilib, xafa bo'lib, o'z joylarig'a qaytib ketishdilar.

Ittifoqo ertasig'a birdan ikki bo'ri kelib, qo'ylarg'a yugurdilar, cho'pon qo'rqib, bir daraxt ustig'a chiqdi. Bor ovozi ila: «Dod, bo'ri keldi», deb qichqira boshladi. Lekin qishloqilar: «Bu kun ham yolg'ondan qichqirub, bizni aldar», deb yordamg'a kelmadilar. Bo'rilar bir necha qo'ylarni bo'g'ib o'ldirdilar. Cho'pon bechora o'z jonini zo'rg'a qutqa-rib qoldi. «Yolg'onchi» deb atalg'on kishining chin so'zig'a ham hech kim ishonmas.

To'g'rilik

To'g'ri so'zlik bolalarni har kim yaxshi ko'rar. Kundan-kung'a darajasi va obro'si ortar. Har kim oldida so'zi maqbul va o'zi e'tiborlik bo'lur. Ulug'-ulug' xizmat va o'rinlarg'a loyiq ko'rurlar. Bora-bora qo'lig'a zo'r-zo'r ishlar topshirilur. Yolg'onchi bolalar esa bu ne'mat va bu davlatlarning barchasidan quruq qolurlar. To'g'ri bolalardan janob Haq taolo ham rozi bo'lur. Shul sababli har bir

soʻzda toʻgʻrilik ila harakat qilmoq lozimdur. Soʻzda toʻgʻrilik esa yolgʻon soʻz soʻzlamasliqdur.

Orif ila Sodiq

Bir kun Orif ila Sodiq ikkisi oʻynashub, maktabning devorigʻa osilgʻon soatni sindirdilar. Muallim afandi Orifni chaqirib: «Soatni kim sindirdi?» — deb soʻradi. Orif toʻgʻri soʻzlik bir bola edi. Shuning uchun «Sodiq ila ikkimiz oʻynashub sindirdik, gunohimizni kechirsangiz edi, afandim!» — deb toʻgʻri javob berdi.

Muallim afandi Sodiqni chaqirib: «Soatni nima uchun sindirdingiz?» — deb soʻragʻanida, Sodiq: «Taqsir! Man yoʻq edim. Orifingiz sindirgandir», — deb tondi. Soʻngra boshqa bolalarning guvohliklari ila muallim bildiki, Orifning soʻzi chin ekan, soat sindirganlarning biri Sodiq ekan. Muallim Orifgʻa qarab: «Oʻgʻlim Orif, toʻgʻri soʻzlaganing uchun saning gunohingni kechirdim, bundan keyin ehtiyot boʻl!» — dedi. Soʻngra Sodiqgʻa boqub: «Yolgʻonchi Sodiq! San ham toʻgʻri javob bersang edi, gunohingni kechurar edim. Endi yolgʻon soʻzlaganing uchun bir kun maktabda taomsiz qolursan. Ham soatning yarim bahosini toʻlaysan», — dedi.

Orif toʻgʻri soʻzladi, qutuldi. Sodiq yolgʻon soʻzladi, tutildi.

Hayvonlar

Yerda yuradigan, osmonda uchadurgan, suvda yashaydurgan katta va kichik jonli narsalarning hammasini *hayvonlar* deyilur.

Hayvonlar dafʻatan ikki qismga boʻlinurlar. Bir qismini *suyakli hayvon*, ikkinchi qismini *suyaksiz hayvon* deyilur.

Suyakli hayvonlar ham avvaldan besh sinfga boʻlinurlar.

Birinchisi: yerda yuradigan va bolalarini tugʻub, koʻkrak sutlari ila boqadurgan issigʻ qonli hayvonlardur. Bularning koʻplari toʻrt oyogʻli boʻlurlar. Oralarida ot, hoʻkiz, tuya, it, mushuk, qoʻy va echkilarga oʻxshagan uylarda, sahrolarda boqilib, kishidan qochmaydurganlari bordur. Bularni: ahli *uy hayvoni* deyilur. Yoʻlbars, ayiq, boʻri, tulki, bugʻi va kiyiklarga oʻxshagan, kishidan qochadurganlari, togʻlarda, choʻllarda oʻz holicha yashaydurganlari bordur. Bularni yoboni (yovvoyi), *qir hayvonlari* deyilur.

Qushlar

Suyaklik hayvonlarning ikkinchi qismi bolalarini tuxumdan chiqaradurgʻon ikki oyogʻli va ikki qanotli hayvonlardurki, bularning barchalarini *qush* deyilur. Qushlar ham yerda yuradilar va ham havoda ucharlar. Koʻkrakli hayvonlarga oʻxshagʻan bular ham issigʻ qonlik boʻlib, ahli va yovvoyi ismlari ila ikki qismgʻa boʻlinurlar. Tovuq, gʻoz va oʻrdaklarga oʻxshagʻan kishigʻa oʻrgangʻonlarini ahli, *uy qushi* deyilur. Laylak, qargʻa, qorchigʻay, chumchuq va bulbullarga oʻxshagʻan, kishidan qochadurganlarini yoboniy, *qir qushi* deyilur.

Uy qushlari uzun muddat kishini koʻrmasdan tursalar, qir qushi boʻlib qolurlar. Qir qushlari ham oz vaqt kishining qoʻlidan taom yeb tursalar, oʻrganub, uy qushlari qatorigʻa kirurlar. Qushlarning oralarida koʻrshapalagʻa oʻxshagʻan bolasini tugʻib koʻkrak suti ila boqadurgʻanlari ham, kunduzlari ucholmay, kechalari uchadurgʻonlari va ham oʻrdak va gʻozlarga oʻxshagʻan suvlarda koʻp yuradurgʻanlari bordur. Suyaklik hayvonlarning uchinchi qismi — zuvohif va baliq, sovuq qonli hayvonlar kabi, bularning bir qismlari qoʻlsiz, oyoqsiz boʻlib, yerda surinib yururlar. Bunday hayvonlarni *zuvohif* deyilur. Ilon bu qismdandur.

Ilonlarning suvda yuradurgʻonlari, qush va qurbaqalarni yeb tiriklik qiladurgʻonlari va bolalarini tuxumdan ochadurgʻonlari ham bordur. Toʻrtinchi sinfi, yaʼni sovuq qonli va suvda yashaydurgʻon

қо'lsiz, oyoqsiz hayvonlardur. Bu sinf hayvonlarni *baliq* deyilur.

Baliqsuv ichida nafas olur. Suvdan chiqsa, nafas ololmasdan, oz vaqtda halok bo'lur. Ko'p vaqtlarda ulug'rog'i kichikroqlarini yeb (yutib), tiriklik qilurlar. Baliq bola ochmoqchi bo'lganda, suv ichida tuxum qo'yur. Tuxumi tariqg'a o'xshag'an mayda, ham nihoyatda ko'p bo'lur. Bir baliqning tuxumidan minglarcha baliqlar paydo bo'lur. Shuning uchun baliq ko'p barakatli hayvondur. Baliq kishilar orasida eng ko'p yeyiladurg'on hayvondur.

Baliqlar ham qushlarg'a o'xshag'an har xil ismda va har xil suvratda bo'lurlar.

Qurbaqa

Beshinchi sinf yana suvda yashaydurg'on sovuq qonli hayvonlardur. Lekin bu tug'ilg'on zamonda qo'lsiz, oyoqsiz bo'lsa ham, kattaroq bo'lg'on sari suvratini alishtirib, oxirida qo'l va oyog'li yoki to'rt oyog'li bir suvratg'a kirur. Qurbaqa sinfidandur.

Kurbaqa ham suvda va ham qurug'da, nafas olmoqg'a qodir bir hayvondur. Bolasi avvalan qora tuslik, yumaloq boshliq va dumliq bir qurt sifatida bo'lib, suv ichida tuxumdan tug'ulur. Biz oni *itbaliq* deb ataymiz.

Birinchi kundan so'ngra rangi bir oz oqarib, avval ikki qo'l, so'ngra ikki oyog' chiqarib, to'rt oyog'li ham quyruqli bir hayvon suvratig'a kirur. Bora-bora quyrug'i qisqarib-qisqarib, yo'q bo'lub, hozirg'i qurbaqa suvratig'a kirur.

Suyaksiz hayvonlar

Yuqorida yozilg'on besh sinf hayvonlarning hammasi suyakli hayvonlar edi. Endi alardan boshqa bir qism hayvonlar bordurki, bularni *suyaksiz hayvon* deyilur. Suyaksiz hayvonlar ham suyakli hayvonlarg'a o'xshab necha sinfg'a bo'linurlar. Lekin har bir sinf ham yumshoq tanli bo'lib, hamma a'zosi teri ila et va suvdan iborat bo'lur. Badanidan zarracha suyak topilmas. Shuning uchun bu qism hayvonni suyaksiz deyilur. Ninachi, buzoqboshi, pashsha, ari, qumursqa va boshqa har xil qurtlar bu qismdandurlar.

Hayvonlarning farosat va maishatlari

Janobi Haq hayvonlarg'a o'zlarini dushmandan saqlamoq, rizqlarini topib yemoq va bolalarini boqmoq uchun bir farosat (his) bermishdur. Ba'zilari qochib, ba'zilari qopib, ba'zilari chaqib, ba'zilari tepib, ba'zilari zahar sochib, o'zlarini dushmandan qo'rurlar. Ba'zilari o'zlarig'a o'xshash hayvonlarni tutub yeb, ba'zilari yerdan chiqqan o'tlarni, daraxtlarning ildizlarini, loy va qumlarni, don va mevalarni topib yeb, rizqlarini o'tkarurlar. Bola ochmoq, yotub uxlamog' uchun ba'zilari yer ostida, ba'zilari daraxt ustida, ba'zilari tog'larda, ba'zilari bog'larda, ba'zilari qurug'da, ba'zilari suvda o'zlarig'a maxsus uy (makon) yasab olurlar. Ko'krakliklari emizub, ko'kraksizlari kerakli taomlarni har qaydan bo'lsa ham topib keltirub, bolalarini tarbiya qilurlar. Hayvonlar orasida chumolig'a o'xshash qishliklarini yozda yig'ib oladurg'onlari bordur.

Boyqush, ukki, ko'rshapalaklarg'a o'xshash kunduzlari uxlab, kechalari rizq izlaydurg'onlari bor. Ayiq, ilon, qurbaqa va pashshalarg'a o'xshash butun qish taom yemasdan, qotib uxlab, avval bahordan uyg'onib chiqadurg'onlari bor. Hayvonlarni har biri nutq (so'zlashmoq), aql, ilm kabi ulug' ne'matlardan mahrumdurlar. Shunday bo'lsa ham, ta'lim va tarbiya ila ba'zi hayvonlarg'a ba'zi harakatlarni o'rgatmoq, to'ti, mayna kabi qushlarg'a ba'zi so'zlarni o'rgatmoq mumkindur.

Insonning boshqa hayvonlardan farqi

Odam bolalarini inson deyilur. Inson ham hayvon jinsidandur. Chunki hayvonda bo'lg'on yemoq, ichmoq va uxlamogishlari insonda ham bordir. Insonda bor oyoq, qo'l, ko'z, quloq va og'iz kabi a'zolar hayvonda ham bordir. Bunday ishlarda inson ila hayvon orasida farq ozdur. Insonning boshqa hayvonlardan farqi faqat o'qimoq, yozmoq, so'z so'ylamoq, har ishg'a aql va fikr yuritmoq iladur. Bular esa janobi Haqning yolg'iz insong'a berg'an ulug' ne'matlaridur. Boshqa hayvonlar bu ne'matlardan mahrumdurlar. Voqean, boshqa hayvonlarda ham farosat bor. It egasini taniydur, ko'p vaqt ko'rmasa ham, esidan chiqarmas. Ko'rg'an zamon suyunib, quyrug'ini likillatib, egasini oyog'ini o'par. Lekin bu farosatini so'z ila bayon qilolmas. Bundan ma'lum, bularg'a inson bo'lmoq uchun o'qumoq, yozmoq ilmini bilmoqlozimdur. O'qig'on kishilar ham ishini aql va fikr ila o'ilab qilurlar, durust so'z so'ylamoqni ham o'rganurlar. Dunyog'a kelib, o'qimoq, yozmoqni o'rganmasdan, yolg'iz yemoq, ichmoq va uxlamog' ila umr o'tkargan kishilarning boshqa hayvonlardan farqlari yo'qdir.

Hayvonlarning insong'a foydalari

Hayvonlarning har qaysilarini insong'a har xil foydalari bordur.

Go'yoki janobi Haq hayvonlarni insonlar uchun yaratmishdur. Inson hayvonlarning har biridan har suvratda foydalanur. Qo'y, sigir va echkilarni so'yib, go'shtlarini yer, terilaridan kafsh, mahsi va boshqa har xil kiyim va asboblar yasar. Tirik vaqtlarida sutlarini sog'ib ichar. Ot, eshak, tuya va xachirlarg'a minar. Yuklar ortar. Ho'kizni qo'shqa qo'shar. Baliqlarni tutub oshar. It va qushlar ila ov qilur.

Alhosil, hayvonlarning har birlari insonlarga har suvratda foyda yetkarurlar. Ba'zilar qon va jonlari ila va ba'zilar kuch va quvvatlari ila xizmat qilurlar. Hayvonlarning bu xizmatlarig'a muqobil inson tarafidan ham hayvonlarga shafqat, rahm va mehribonliq lozimdur.

Shul sababli hayvonlarni sababsiz o'ldirmoq, urmoq, qiynamoq, och va tashna qoldurmoq, og'ir yuklarni ortmoq va ko'p orig'latib qo'ymoq qattig' zulm va ulug' gunohlardan sanalur.

Baxilning bog'i ko'karmas

O'tmish zamonlarda bir baxil bor edi. Aning boylig'i shul darajag'a yetishg'on ediki, molining hisobini o'zi ham bilmas edi.

Lekin bu boyligidan na o'zig'a va na ahli ayolig'a va na boshqalarg'a hech bir foyda yo'q edi. Chunki, aning e'tiqodicha, boyligidan maqsad yolg'uz kecha-kunduz harakat qilib, mol yig'moq edi. Ammo mol yig'moqdan asl maqsad nima? Molni qanday yerlarga sarf qilmoq kerak? Yemoq, ichmoq, maktabu madrasalarga, faqiru muhtojlarga yordam bermoq kerakmi? Yo'qmi? Bu xususlarida hech bir o'ylamas edi. Hattoki, o'zining ahli avlodining taom va kiyimlarig'a o'xshash eng zarur o'rinlarga ham ming mashaqqat ila aqcha chiqarur edi.

Bozordan non olsa, (arzonlig'i uchun) kuyg'an va qotkanlarini, meva olsa, churig'on va sasig'onlarini olur edi. Kiyimlari esa har vaqt eski, yirtiq va kirlik bo'lur edi. Bisotida Ahmad ismli birgina o'g'li bor edi. Ba'zi bir eshonlarning dalolatlari ila bir kun o'g'lini maktabga olib bordi. Muallim afandi maktab nizomlarini bayon etkanda, muallimlar vazifasi uchun har oyda bir so'm to'lab turmak lozim ekanini ham so'zlab o'tdi. Bir so'mni eshitkach, boy janoblarining ko'zlari o'ynadi.

Muallimning yuzig'a boqub: «Oyda bir so'm?.. Yo'q, afandim, o'g'ul o'qutmak mani ishim emas ekan, avvalgi domlalar haftada bir nong'a qanoat qilurdilar. Oyda bir so'm qaydan chiqadi? Yur, o'g'lim, o'qumasang ham bir rizqing o'tar. Man muncha dunyoni o'qib topmadim», — deb o'g'lini qaytib olib ketdi. Ahmad bechora otasining baxil va xasislig'i soyasida dunyoda yashamoq, inson qatorig'a kirmoq uchun eng ziyoda lozim bo'lg'on ilm va ma'rifatdan mahrum bo'lib, johil va nodonliq ila o'sdi. Ko'p o'tmadi, ajal kelib, boyning yoqosidan tutdi. Avvalda aning ruhini tarbiya qilmoq, ya'ni o'qitmoq uchun oyda bir so'mni ko'zi qiymag'on baxil emdi hamma dunyosini shul

Ahmadg‘a tashlab, o‘zi bir oz doka ila bo‘zg‘a o‘ralub, oxiratg‘a safar qildi. Ahmad esa yoshlikda ilm va tarbiya ko‘rmag‘on, kasb-hunar o‘rganmag‘on edi. Shuning uchun yaxshi va yomonni ayirmaydig‘on va molning qadrini bilmaydurg‘on musrif bir kishi bo‘lib chiqdi. To‘rt-besh nafar yomon kishilarg‘a qo‘shilub, har xil qabohat yo‘llarig‘a yurmoqg‘a va bir tiyinlik o‘rung‘a yigirma tiyinlab sarf qilmoqg‘a boshladi. Otasining shuncha xasislik ila ja‘m qilg‘on molini oz vaqt ichida tamom qilub, o‘zi faqir va muhtoj bir holg‘a tushdi. Baxilning moli, musrifning holi shunday bo‘lur.

Molning qadrini saxiy bilur

Bir vaqt Andijon shahrida qattig‘ zilzila bo‘lub, hamma imoratlar yiqildi. Ko‘p kishilar tom va devorlarning os-tida qolub, halok va majruh bo‘ldilar. Ko‘p faqiru bechoralar uysiz, joysiz, och va yalang‘och qoldilar. Bularning foydalarig‘a har tarafdin ionalar yig‘ildi. Har shahardan ul bechoralarg‘a aqcha, taom va kiyimlar yuborildi. Har yerda necha-necha kishilar iona yig‘ib yubormoqg‘a mutasaddi bo‘lmish edilar.

Shul mutasaddilarning ba‘zilari Toshkanda iona so‘ramoq uchun bir boyning uyig‘a bordilar. Boyni jahl va g‘azablik bir holda ko‘rdilar. So‘ngra g‘azabining sababini bildilarki, xizmatkori uchi yoqilmag‘an bir gugurtni yerga tashlagani uchun ondin koyib turgan ekan. Mutasaddilar bu holni ko‘rib, bir-birlarig‘a boqub: «Bir gugurt uchun muncha g‘azablangan, iona so‘rab nima qilurmiz?» — dedilar. Lekinyana shuncha yerg‘a kelib, hech narsa demasdan ketmoqni munosib ko‘rmay, nima uchun kelganlarini boyg‘a bildirdular. Boy esa tezlik ila ichkari kirib, besh yuz so‘m aqcha chiqarub, mutasaddilarning qo‘llarig‘a berdi. Mutasaddilar hayron bo‘lishdilar.

Boy janoblari bularg‘a boqub: «Nimag‘a hayron bo‘lursiz? Agarda man bir gugurtning bekor ketmog‘ig‘a rozi bo‘ladurg‘an darajada musrif bo‘lsaydim, hozirda bunday xayr ishlarg‘a beriladurg‘on aqchalarni qanday jam‘ qilurdim? Saxiy bo‘lurman, degan kishi molning qadrini bilur. Yerig‘a qarab, pulig‘a savdogarlik qilur. Yerig‘a qarab, minglarcha so‘mning yuzig‘a boqmas», dedi.

O‘runli saxovat

Bir boy o‘g‘lini to‘y qilmoqchi bo‘ldi. Bir necha yoru do‘stlarini chaqirub, maslahat so‘radi. Do‘stlari uch-to‘rt kun shahar xalqig‘a osh bermoqni, sozanda va hofizlar kelturib, bazm va ziyofat qilmoqni maslahat ko‘rdilar.

Boy esa mol qadrini bilguvchi esli va insofli bir zot edi. Shul sababli alarning bergan maslahatlarini va ko‘rsatgan yo‘llarini muvofiq topmadi va alarg‘a boqub, ushbu so‘zlarni so‘zladi: «Aziz birodarlarim, to‘y degan bir saxovatdur. Saxovat esa faqir, muhtoj, och va yalang‘ochlarning haqlaridur. Osh berg‘anda shularg‘a bermoq lozimdur. Holbuki, oramizdag‘i urf-odatlarg‘a qarag‘anda, man oshni siz hurmatlilarg‘a o‘xshash, yangi to‘nli zotlarg‘a bersam kerak. Agar urfu odatdan chiqib, faqir va muhtojlarni chaqirsam, ehtimolki, har yerdan oshg‘a chaqirilub o‘rg‘ang‘an ba‘zi yangi to‘nlilarimizni ko‘ngillari qolur. Va agar faqirlarni qo‘yib, boylarni chaqirsam, o‘zimg‘a va ham alarg‘a ziyon yetkurgan bo‘laman. Chunki o‘zimning qancha molim o‘runsiz sarf bo‘lur. Alar esa oshg‘a borurmiz, deb o‘z ishlaridan qolurlar. Xususan, muallim va mudarrisilarni chaqirib, maktab va madrasalar ishig‘a qancha shogirdlarni muntazir va sargardonliklarig‘a sabab bo‘lmoqni zo‘r gunoh deb o‘ilayman, shul sababli xalqg‘a osh bermoq uchun sarf qiladurg‘an aqchalarimni maktab va madrasalarg‘a, faqir va muhtojlarga ulashub, o‘g‘limni sunnatg‘a muvofiq xatna qildirsam deyman, shoyad siz hurmatlilar ham mani aybg‘a buyurmay, bu fikrimg‘a qo‘shilib, yordam bersangiz».

FANNIY DARSLAR

Havo

Dunyo yuzi «havo» ismlik bir jism ila to'la bo'latur. Suv ila to'lg'on bir hovuz ichida suv kirmag'an hech bir o'run qolmaydur. Shung'a o'xshash dunyo yuzida ham havo kirmag'an bo'sh o'run yo'qdur. Havo o'zi rangsiz, tiniq, yumshoq bir jism bo'lg'onlig'i uchun bizim ko'zimizg'a ko'rinmaydur.

Bir yelpig'ich ila kishi o'zini yelpisa, yuzig'a sovuq bir narsa kelib tegatur. Mana shu yuzg'a tekkan narsa yelpig'ichning harakati ila qimirlag'an va to'lqinlang'an havodur. Bir olmaning dumidan ip boylab, boshdan tez aylanturulsa, «g'uv-g'uv» degan bir tovush chiqatur. Mana bu tovush olmadan chiqqani yo'q. Balki shul olma ila havoning bir-biriga tegmoq va suykalmog'idan paydo bo'lg'an tovushdir.

Yer yuzidag'i insonlar, hayvonlar va daraxtlarning har birlari shul havo ila tiriqdurlar. Suvsiz yerda baliqtiriklik qilmaydur. Shung'a o'xshash havosiz yerda biz ham ti-riklik qilolmasmiz. Chunki nafas olmoq uchun baliqq'a suv, bizg'a havo lozimdur. Havosiz nafasni ichig'a olmoq mumkin emasdur. Nafas olg'onimizda ichimizg'a havo kirar. Foydalilari o'pka orasidan borub, qong'a qo'shilur. Foydasizlari nafasni qo'yg'onimizda tashqari chiqib ketatur. Bundan ma'lum bo'ladiki, biz doimo havo yutib turamiz. Agarda bir-ikki minut havosiz qolsak, nafas olmasdan bo'g'ilub o'lamiz. Bir biz emas, boshqa hayvonlar ham shundaylar va inson va hayvonlarning ichlaridan chiqq'on havolar zaharlanub, ikkinchi yutishga yaramay qolurlar. Bularni esa o'lanlar va daraxtlar yutib, tiriklik qilurlar.

Bulut

Bir qozong'a suv to'latib ostidan olov yoqilsa, bir oz isig'andan so'ng ul suvdan bug' chiqa boshlaydur. Agarda olovni hadeb yoqilaversa, suv qaynab-qaynab ozaya boshlar. Oxirida suvning hammasi bug' bo'lib chiqub ketub, qozon qurub qolar. Bundan ma'lum bo'lurki, suv isig'on sari bug' bo'lib osmong'a ko'tarilur ekan. Yer yuzidag'i dengizlar, ko'llar va daryolarni quyosh isitg'an sari, ondag'i suvlar bug' bo'lib, osmong'a chiqa boshlaydur. Kuz va qish kunlarida ertalab suv bo'ylarida turib diqqat qilgan kishi suvdan doimo bug' chiqib turg'anlig'ini ko'p yaxshi bilatur. Mana shul suvlardan paydo bo'lg'on bug'lar yerdan bir necha sojin yuqorig'a ko'tarilg'ondan so'ngra bir-birlarig'a qo'shilub qalinlashurlar. Shamol kuchi ila har tarafg'a yurib, harakat qilurlar. Quyosh, oy va yulduzlarning oldilarini to'sib ko'k yuzini qoraytururlar. Biz shul bug' yig'inlarini *bulut* deb ataymiz.

S o ' n g